

УДК 332.145

Чувікіна Н.В.

*науковий співробітник,
Інститут економіко-правових досліджень
Національної академії наук України***ФОРМУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ МІСЬКИХ
ТЕРИТОРІЙ ТА АГЛОМЕРАЦІЙ (ПРОСТОРОВИЙ ПІДХІД)****FORMATION OF PRINCIPLES OF DEVELOPMENT PLANNING OF URBAN
AREAS AND AGGLOMERATIONS (SPATIAL ASPECT)****АНОТАЦІЯ**

Стаття присвячена розробці нових стандартів управління розвитком міських територій. Обґрунтована теза про те, що просторове планування є важливою складовою методичного забезпечення реалізації політики просторового розвитку. Визначено головні наукові школи теоретичного моделювання розвитку міст та міських територій. Аргументовано положення про те, що загальносистемні принципи планування можуть бути застосовані для просторового планування. Врахування європейських принципів планування розвитку міських територій (поліцентрія, метрополізація, багатоваріантність фінансування і стратегічність) дозволяє реалізувати такі загальносистемні принципи, як цілеспрямованість, оптимальність, адаптивність.

Ключові слова: міська територія, принципи, планування, розвиток, просторовий аспект.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена разработке новых стандартов управления развитием городских территорий. Обоснован тезис о том, что пространственное планирование является важной составляющей методического обеспечения реализации политики пространственного развития. Выделены основные научные школы теоретического моделирования развития городов и городских территорий. Аргументировано положение о том, что общесистемные принципы планирования применимы и для пространственного планирования. Учет европейских принципов планирования развития городских территорий (полицентрия, метрополитизация, многовариантность финансирования и стратегичность) позволит реализовать такие общесистемные принципы, как целенаправленность, оптимальность, адаптивность.

Ключевые слова: городская территория, принципы, планирование, развитие, пространственный аспект.

ANNOTATION

The article is devoted to the creation of new standards for the management of urban territories. The study focused on the fact that spatial planning is an important component of the methodical implementation of policies of spatial development. Main types of theoretical schools of modeling the development of cities and urban areas are identified. The use of system-wide planning principles (goal setting, proportionality, optimality, priority, hierarchy, continuity, adaptability) in spatial planning has been proven. European principles of development planning of urban areas have been systematized. These principles include polycentric development, metropolization, flexible funding and strategic vision.

Keywords: urban areas, principles, planning, development, spatial aspect.

Постановка проблеми. Економічна сутність міської території у просторовому аспекті має подвійне значення: вона (територія) є одночасно і землею (фактором виробництва), і базисом, на якому здійснюються різні види діяльності людини шляхом об'єднання відповідних ресурсів. Відомо, що за радянських часів в освоєнні міських територій переважав екстенсивний про-

сторовий зріст за рахунок знецінених земельних ресурсів і «держпланових» витрат. Основні інвестиції і капіталовкладення спрямовувалися на освоєння нових майданчиків, переважали низькі щільності використання в межах промислових та житлових зон, відбувалося розширення територій без урахування їх функціонального призначення. Однак існує думка, що в «радянський» період територія України використовувалася набагато розумніше, а тотальний дисбаланс у розвитку територій лише актуалізує необхідність знаходження нових сучасних механізмів або методів державного і місцевого регулювання даних процесів і, як наслідок, науково-методичного їх обґрунтування [1, с. 98].

Нині фактично відбувається нова розстановка акцентів щодо просторового розподілу економічної активності в межах міст та великих урбанізованих територій. Сучасне розуміння та оцінка значущості території як довгострокового активу призвели до того, що територія тепер «...охоплює не лише простір, а й усю сукупність природних ресурсів, населення, населенні пункти, господарство, а також систему сталих наявних взаємозв'язків і взаємовідносин між ними» [2, с. 40].

Тому нині відбувається перенесення акценту з питань ефективного використання міських територій в межах економіко-географічного підходу на питання виявлення шляхів розвитку цих територій на основі просторового підходу. Виокремлення проблеми забезпечення розвитку міських територій на основі так званого «розумного» планування обумовлено тим, що практика планування, яка ще збереглася, не відповідає на головні питання: як і яким чином, в новій для країни політичній, соціально-економічній ситуації повинно здійснюватися управління процесами змін, що відбуваються щодня на їх території (просторі), як і яким чином забезпечити урегульованість і керованість цими процесами. Недостатня вивченість факторів, принципів і методів реалізації даного підходу в контексті вирішення проблеми забезпечення розвитку міських територій та агломерацій з урахуванням наявних на цих територіях ресурсів та потенціалу, а також сформованих умов управління, актуалізує необхідність проведення подібного роду досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз наукової літератури показав, що питання містобудівного та територіального устрою, розробки ефективних інструментів і методів забезпечення просторового розвитку, зокрема планування, перебували і перебувають у сфері наукових інтересів багатьох учених, серед яких В. Нудельман, М. Долішній, П. Бубенко, В. Куйбіда, М. Габрель [1; 3-7]. Окремо можна виділити відносно новий напрям, пов'язаний з дослідженнями особливостей метрополізаційних процесів у регіонах і здійсненням просторового аналізу на основі оцінки центр-периферійної взаємодії та розвитку метрополійних функцій міст, яким займаються М. Мельник, О. Денисенко [8-9].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вітчизняна практика планування розвитку міських територій (агломерацій) у контексті ідеології просторового підходу не знаходить ефективних форм реального втілення. Необхідна розробка нових стандартів управління міськими (агломеративними) територіями на основі адаптації сучасних зарубіжних тенденцій з урахуванням українських умов.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування ключових принципів планування розвитку міських територій (агломерацій) у рамках реалізації ідеології просторового підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Просторове планування як основний інструмент розвитку великих міських територій (агломерацій) спрямовано на досягнення високого рівня суспільної згоди шляхом розвитку ефективних міських систем транспортних, телекомунікаційних мереж, відродження інфраструктури проблемних територій і міст. Одночасно просторове планування виступає важливою областю територіального співробітництва і торгівлі для міст (територій), які межують між собою. Об'єднуючий характер просторового планування відкриває можливості для ув'язки фактично різних галузевих стратегій (програм) з потенціалом розвитку самих міст.

Необхідно зазначити, що опорою для розвитку міських територій при просторовому підході є вся структура функціонуючих об'єктів просторового наповнення самої цієї території, сформована діяльністю та зв'язками. На відміну від традиційної містобудівної доктрини, яка реалізується здебільшого в рамках локальної території (міста, населеного пункту), просторовий підхід акцентує увагу насамперед на функціональних зв'язках між міськими громадами та їх територіями, не на зростанні кількісних показників як таких, а на розвитку їх якісних характеристик. І хоча рамки даного підходу в розвитку міст і великих міських територій (агломерацій) чітко не окреслені, можна виділити його основні моменти:

- проведення послідовної політики економічної інтеграції та більш інтенсивній кооперації між регіонами (областями), містами;

- посилення партнерських взаємовідносин і співпраці між містами та іншими населеними пунктами в межах ідеології просторового розвитку;

- координація діяльності регіональної влади та місцевого самоврядування, націлювання їх на здійснення відповідальних функцій у просторовому розвитку;

- затвердження нової політики розвитку міста;

- проведення структурної політики в містах, що враховує сформовані системи розселення і так звані культурно-соціальні ландшафти.

Просторовий підхід пройшов досить довгий шлях осмислення та розвитку, що призвело до утворення низки наукових шкіл. Зокрема, «школа моделей організації міського простору» включає: модель американських урбаністів початку ХХ століття – П. Геддеса, Л. Вірта, Л. Мамфорда, які уявляли місто як просторово зв'язане утворення, що характеризується особливим способом життя, з просторовим і соціальним розподілом праці всередині нього, зі специфікою ставлення до села, країни і до зовнішнього світу; динамічну модель міської системи Дж. Форрестера, яка дозволила визначити ефективність адміністративних програм на довгострокову перспективу і виявити протиріччя між довгостроковими і короткостроковими цілями міста; модель просторового зростання міста Е. Берджесса, згідно з якою міська територія ділиться на 5 концентричних зон: центральний бізнес-район, зона переходу, зона робочого класу, зона середнього класу, зона приміських поселень; модель «нерівномірно-районована» О. Високовського, що базується на двох фундаментальних законах нерівномірності використання території міста та підвищення інтенсивності її використання у міру зростання міста та передбачає районування території в цілях управління функціонуванням і розвитком міста [10]. Основою моделювання є уявлення про місто як про систему елементів території, кожен з яких може бути охарактеризований за типом та активністю використання, а також функціональної зв'язаності з іншими елементами території.

Представники так званої «школи оціночних моделей» доводили необхідність вартісного або оціночного підходу до розвитку міста, складання «кадастру» його територій та диференціальної ренти підприємств, які її використовують. Розробка оціночних моделей до кінця ХХ століття досягла того, що фахівці з Кембриджського університету змогли застосувати систему з 14 кількісних показників при оцінці варіантів генерального плану трьох нових міст і перевірити її в зіставленні з показниками «природного» міста Редінга, що розвивався понад півстоліття. До таких моделей можна віднести й оцінку модель В.І. Ресіна, який виконав за допомогою узагальненої оцінки структурно-функціонального потенціалу ділянок території

розподіл всіх «точок» міста за ступенем їх привабливості для людей [11].

Поряд із моделями аналізу просторової організації міста та її аналогами існують моделі просторового аналізу розвитку міст, але вже у взаємозв'язку із зовнішнім середовищем. Вони дозволяють розглядати міста як каркас територіальної системи більш вищого порядку (району, регіону) або як елемент загальної ієрархічної системи міст. Так, зокрема, до першої групи моделей відноситься модель Ципфа (правило «ранг-розмір»), яка заснована на аналізі розподілу міст системи за основними показниками крупності і виявленні важливих закономірностей економіки міської системи. До другої групи (класичні ієрархічні моделі, що пояснюють формування зон переважного впливу того чи іншого міста) відносять транспортну модель Коля, модель центральних місць В. Кристаллера, модель економічного ландшафту Льюша. Достовірність даних моделей підтверджується тим фактом, що до цього часу конструкція або модель Коля використовується як загально визнаний постулат при побудові і розвитку мережі дорожнього міжміського сполучення. Що стосується моделей Кристаллера і Льюша, то їх уявлення про економічний простір у вигляді каркасної мережі міських поселень покладено в основу широко-масштабних досліджень розвитку міських систем і в цілому проведення державної політики розвитку міських комплексів у Франції, Великобританії, Німеччині.

Перш ніж визначити принципи просторового планування, необхідно зазначити, що планування як процес має низку властивостей і реалізується в різних сферах суспільної діяльності (рис. 1) [12-16].

Як видно з наведеного короткого аналізу визначень, процесу планування властиві у першу чергу багатоаспектність і багатофункціональність його застосування для розв'язання різноманітних управлінських завдань. Більш того, визначення планування як процесу моделювання майбутньої діяльності фактично підтверджує, що всі вищевказані моделі розвитку міста і його відносин із зовнішнім середовищем є ніщо інше, як прообрази планів взаємодії структурних складових міського простору з аналогічними або оточуючими її одиницями.

Ще однією примітною властивістю планування є його цільова орієнтація. Фактично у всіх визначеннях робиться наголос на цілепокладанні, в кожній з

них вказується, що воно несе цільовий характер, а виконання плану ототожнюється з досягненням певним способом заданої мети. Справа в тому, що сутність планомірності в тому і полягає, що «...люди свідомо визначають цілі своїх дій і порівнюють їх з можливостями, ресурсами» [15, с. 33]. Крім принципу цілеспрямованості, планування ґрунтується на інших принципах, зміст яких розкрито у таблиці 1.

Взагалі існують два підходи до розуміння суті планування: широкий і вузький. У широкому розумінні планування полягає в прийнятті комплексу рішень, що відносяться до майбутніх подій. Такі рішення можуть бути пов'язані з постановкою цілей і завдань розвитку суб'єкта, виробленням стратегії, розподілом і перерозподілом ресурсів, визначенням стандартів поведінки суб'єкта в майбутньому періоді.

У вузькому розумінні планування зводиться до складання спеціальних документів – планів, що визначають конкретні дії суб'єкта щодо здійснення прийнятих рішень. Ці два підходи являють собою дві сторони планування – вироблення уявлень про стан об'єкта в майбутньому і розробка конкретних заходів щодо досягнення цього стану.

Аналіз тенденцій, що нині складаються у системі управління агломераційними територіями в європейських та інших країнах, показує, наскільки вітчизняна практика просторового планування як у широкому, так і у вузькому розумінні цього слова відає від вищезазначених і, природно, вимагає істотних змін або перегляду особливо у контексті прагнень України до євроінтеграції [17].

Перш ніж зупинитися на основних європейських принципах, пов'язаних з поліпшенням і удосконаленням системи управління (планування) міськими територіями, необхідно відзначити, що, незважаючи на наявність у кожній з країн ЄС своєї інституційної бази, в якій закріплюються національні особливості керо-

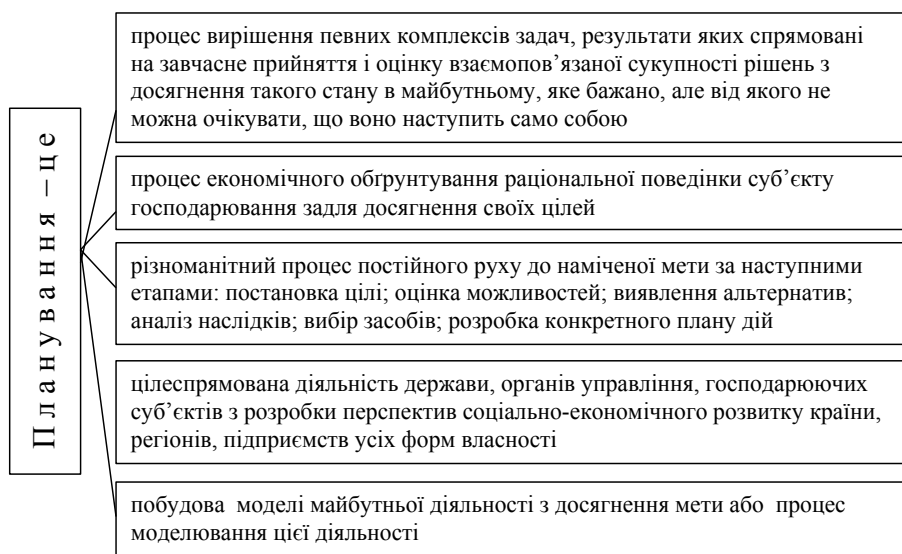

Рис. 1. Визначення процесу «планування»

Таблиця 1

Головні принципи сучасного планування

Назва принципу	Сутність або характеристика принципу
Системність	План (планування) розглядається як система, що володіє рисами цілісності, відносної відособленості від зовнішнього середовища, наявності усередині системи підсистем та елементів, що пов'язані між собою (структурованість), підпорядкованості усієї організації системи певній меті
Цілеспрямованість	Планування спрямовано на досягнення певної цілі, що, власне, є його смыслом; метою самого планування як процесу є безпосередньо розробка плану
Пропорційність	Показники плану збалансовані та пропорційні у різних аспектах (розрізах)
Оптимальність	Показники плану повинні прагнути оптимальних значень у відповідності до обраних критеріїв
Зворотний зв'язок	Показники плану порівнюються з реально отриманими показниками та вносяться необхідні корективи як до плану, так й до процесу планування
Алгоритмічність	Діяльність з досягнення мети плану свідомо або несвідомо виконується за певним алгоритмом, за певними правилами
Пріоритетність	План дозволяє обирати, який із цих показників або ланок є найбільш важливими, пріоритетними
Ієрархічність	План може мати багаторівневий характер, наприклад, короткострокові задачі (критерії та показники) плану підпорядковані довгостроковим
Безперервність / Наступність	План повинний поєднувати поточні цілі та показники з перспективними; забезпечувати безперервність корегування показників у разі зміни вимог
Адаптивність	Показники плану, сам план як модель діяльності з досягнення мети, планування як діяльність з розробки плану повинні бути адаптовані до внутрішнього та зовнішнього середовища

ваного розвитку міських територій, пріоритет (цільова установка) створення збалансованого і рівномірного розвиненого міського простору проходить «червоною ниткою» у всіх документах, присвячених принципам сталого просторового розвитку в країнах Єврозою [18].

Аналіз зарубіжної практики розробки та впровадження основних принципів просторового планування свідчить про те, що існують чотири доміанти, які покладено в основу сучасної європейської політики просторового розвитку:

1. Поліцентрія – принцип закріплює перехід від ієрархічної моделі організації міських територій до мережевої. Мережева модель передбачає три види поліцентрія – економічну, політичну, культурну. Економічна поліцентрія передбачає домінування горизонтальних зв'язків між містами і населеними пунктами, між містами і прилеглими територіями, формування нових точок ділової та економічної активності не в центральному місті, а на периферії або навіть на межі зони впливу цього міста. Політична поліцентрія – принцип рівномірності розвитку одночасно декількох міст (центрів) на основі використання принципів децентралізації та субсидіарності. І, нарешті, культурна поліцентрія передбачає усвідомлений вибір міського співтовариства, мультикультуралізм, достатне культурно-інформаційне та ландшафтне різноманіття.

2. Метрополізація – принцип визнання функціональної ролі міст-метрополісів, які є «вузловими» при так званому економічному складанні великих урбанізованих територій в єдину господарюючу одиницю, формують конфігурацію внутрішньорегіональних зв'язків, виступають (в якості регіональних метрополій) ядрами існуючих або зростаючих агломерацій.

3. Багатоканальність фінансування – принцип, який передбачає, що європейська триєдина політика регіонального (міського) розвитку на основі політики територіального «зближення» (підтягування відсталих (кризових) регіонів і міст), конкурентоспроможності, міжміського (міжмуніципального) та прикордонного співробітництва реалізується завдяки коштам, що надаються з різного роду фінансових джерел (державного і місцевих бюджетів, приватних інвестицій, коштів загальноєвропейських фондів і структур, спільних локальних і міждержавних проектів тощо).

4. Стратегічність – принцип бачення цілей у побудові програм, планів та інших аналогічних документів, пов'язаних з організацією та управлінням міських територій. Стратегічне бачення та стратегічний аналіз є пріоритетними методами проектування планових завдань і заходів у даному контексті [19-21].

У своїй більшості розглянуті європейські принципи планування розвитку міських просторів у нинішніх українських реаліях можна умовно вважати принципами планування, але, тим не менш, вони можуть бути установками або орієнтирами при розробці нового організаційно-правового середовища реалізації ідеології просторового розвитку в країні. Впровадження цих принципів і стандартів в Україні повинно проводитися на основі продукування нових інституційних ініціатив щодо закріплення або затвердження:

- синергетичного ефекту, що продукується великими агломераційними територіями, перегляду їх значущості з точки зору визнання їх «локомотивами» відповідних регіонів, які активізують ділову активність всередині нього, сприяють підвищенню його конкурентоспроможності;

- нових форм фінансового та інвестиційного забезпечення запланованих в рамках стратегії чи політики просторового розвитку заходів і рішень, а також інших способів мобілізації фінансових ресурсів територій на дані цілі;

- стратегічного мислення в практиці цільового програмування (на державному рівні) та індикативного планування (на місцевому рівні) і комплексного підходу при формуванні інтегрованих планів розвитку територій, наприклад, тих, що акумулюють цілі оптимального транспортного забезпечення, виконання вимог екологічної безпеки та підвищення інвестиційної привабливості територій;

- рівності форм реалізації програмних (планових) заходів у галузі територіального (міського) розвитку, тобто визнання рівноважними і однаково важливими, наприклад, програм міжмуніципального (міжміського) і прикордонного співробітництва; проектів приватно-державної та інших форм спільного (колективного) партнерства.

Включення даних принципів у систему координат української політики просторового розвитку в Україні дозволить змінити планування розвитку міських територій, доповнити її певними елементами в організації та забезпеченні всього цього процесу, розширити перелік напрямів його адаптації до загальноєвропейської стратегії розвитку міських зон та агломерацій.

Отже, вищевикладене дозволяє зробити декілька важливих узагальнюючих висновків, а саме:

1. Просторовий підхід на різних рівнях управління (державному, регіональному і локальному) використовується для реалізації політики раціонального (ефективного) використання сукупних міських ресурсів, створення нових центрів продукування діяльності, забезпечення розширеного відтворення ресурсів, насамперед, середовища проживання і людського потенціалу, передбачає наявність такого інструментарію як планування. Просторове планування як важлива складова методичного забезпечення реалізації політики просторового розвитку передбачає об'єднання потенціалів міських та прилеглих до них територій на основі реалізації програмних і проектних заходів. Просторове планування дозволяє проводити моделювання майбутнього стану міських систем, транспортно-телекомунікаційних мереж, оцінити перспективи створення нових сфер територіального співробітництва, узгодження галузевих стратегій (програм) з потенціалом розвитку самих міст.

2. Як науково-прикладний напрям регіональної науки просторове планування розвитку міських територій представлено двома основними школами, школою «моделей організації міського простору» і школою просторового аналізу розвитку міст. Школа «моделей організації міського простору» спирається на дослі-

дження, що пов'язані з плануванням розвитку території міста, його окремих районів, оцінкою значимості окремих ділянок міської території для міста в цілому. Дослідження школи просторового аналізу розвитку міст, у свою чергу, засновані на уявленнях про міські території як структурної складової економічного простору регіону, агломерації, великої урбанізованої зони або країни в цілому і представлені ієрархічними, транспортними, мережевими та іншими моделями.

3. Диференціація планування як процесу досягнення намічених цілей певними засобами залежить від сфери застосування цього методичного інструментарію. В ціннісних установках просторового підходу планування розвитку міських територій з широкому сенсі виступає моделюванням майбутньої цієї територій в єдиній зв'язці з потенційними та наявними ресурсами їх розвитку. У вузькому розумінні планування міських територій являє собою розробку і виконання планових показників їхнього розвитку, які співвідносяться з заданими або затвердженими інституційним чином (законом, нормативно-правовим актом) цілями (нормативами).

4. Загальносистемні принципи планування як певного процесу, за допомогою якого здійснюється цільовий управлінський вплив на об'єкт, а саме: цілеспрямованість, пропорційність, оптимальність, алгоритмічність, пріоритетність, ієрархічність, безперервність, адаптивність – можуть бути застосовані для просторового планування. В умовах просторового підходу об'єктом планування виступає міська територія, а метою планування є розвиток відносин, які складаються між суб'єктами даної території, і зон, що прилягають до неї.

5. Європейські принципи планування розвитку міських територій (поліцентрія, метрополізація, багатоваріантність фінансування та стратегічність) несуть значне прикладне навантаження, але при цьому їх можна вважати фундаментальними принципами, врахування яких дозволить реалізувати такі загальносистемні принципи, як цілеспрямованість, оптимальність, адаптивність.

6. Існує потреба у подальших дослідженнях питань адаптації або імплементації європейських принципів просторового планування в систему планування розвитку агломераційних територій, що використовується в Україні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Нудельман В. Стратегічний план ефективного використання території України. Місцеве самоврядування: 10 років здобутків / За ред. М. Пухтинського. – К. : Атіка, 2002. – 368 с. – С. 97-105.
2. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика : навч. посіб. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вікар, 2002. – 374 с.
3. Долішній М. Регіональна політика і просторове планування. Досвід територіальної організації у ФРН / М. Доліш-

- ній // Вісник Національної академії наук України. – 2003. – № 6. – С. 48-53.
4. Бубенко П.Т. Інституційна динаміка просторової організації економічного розвитку : монографія / П.Т. Бубенко. – Харків : ХНАМГ, 2008. – 295 с.
 5. Куйбіда В.С. Регіональний розвиток та просторове планування територій: досвід України та інших держав – членів Ради Європи : зб. норматив.-правових актів і наук.-аналіт. матеріалів з питань регіонального розвитку / В.С. Куйбіда, В.А. Негода, В.В. Токованов. – К. : Крамар, 2009. – 170 с.
 6. Габрель М.М. Просторова організація містобудівних систем / М.М. Габрель ; Ін-т регіональних досліджень НАН України. – К. : Видавничий дім А.С.С., 2004. – 400 с.
 7. Управление городскими территориями: планирование управленческих решений : монография / В.Ф. Ловягин, Ю.А. Мушич. – Новосибирск : СГГА, 2011. – 144 с.
 8. Melnyk Maryana. Conceptual approaches and applied aspects of spatial and functional analysis of metropolisation processes in the region / Maryana Melnyk // Економічний часопис XXI. – 2014. – № 11-12. – С. 80-84.
 9. Денисенко О.О. Процеси метрополізації: світогосподарський аспект / О.О. Денисенко. – К. : Інститут географії НАН України, 2012. – 193 с.
 10. Высоковский А. Теоретические модели пространственной организации города и возможные стратегии развития городов в современных условиях // Городское управление. – 1998. – № 1. – С. 4-11.
 11. Ресин В.И., Попков Ю.С. Развитие больших городов в условиях переходной экономики. Системный подход. – М. : Едиториал УРСС, 2000. – 328 с.
 12. Мартыненко И.М. Основы менеджмента : учебник. – К. : Каравелла, 2003. – 496 с.
 13. Владимирова Л.П. Прогнозирование и планирование в условиях рынка : уч. пос. – М. : Изд-во «Дом Дашков и «К°», 2000. – 308 с.
 14. Экономика предприятия : учеб. / науч. ред. Б.И. Чайкина, В.Ж. Дубровский. – Екатеринбург : Изд. Урал. гос. эконом. ун-та, 2002. – 505 с.
 15. Прогнозирование и планирование в условиях рынка : учеб. пособие для вузов / Т.Г. Морозова, А.В. Пигулькин, В.Ф. Тихонов и др. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 318 с.
 16. Шарапов В.М. Универсальные технологии управления / В.М. Шарапов, Е.В. Шарапова. – М. : Техносфера, 2006. – 496 с.
 17. Барбашова Н.В. Особливості правового регулювання просторового розвитку індустріального регіону / Н.В. Барбашова // Економіка та право. – 2014. – № 1. – С. 49-52.
 18. основополагающие принципы устойчивого пространственного развития Европейского континента [Электронный ресурс]. – Ганновер, 2000. – Режим доступа : www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/cemat/versionprincipes/Russe.pdf.
 19. Холявко С.И. Шведская модель пространственного планирования: функции, проблемы и решения / С.И. Холявко // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. – 2014. – Вып. 7. – С. 159-168.
 20. Скатерщиков С.В. Принципы территориального планирования их реализация в Европейском Союзе и Российской Федерации / С.В. Скатерщиков, А.И. Чистобаев // Балтийский регион. – 2014. – № 1(19). – С. 137-148.
 21. Дунаев И.В. Ключевые принципы политики пространственного планирования и модернизации региональных экономик в Евросоюзе / И.В. Дунаев // Перспективы науки и образования. – 2014. – № 2(8). – С. 222-228.